

Tone Pavček

ZELENO, KI TE LJUBIM, ZELENO

Krka: zelena lepotica Dolenjske.

Krka: najbolj slovenska reka.

Krka: posestrima življenja.

Nekoč, nihče ne ve kdaj, je bil njen začetek. Še preden je dobila ime, je bil tam na samem začetku prvi vir, prvi izvir, prvi skok prek kamnov, prvo druženje kapelj v lužo, v jezerce, veliko kot čudežno ogledalce, pa potem že prvi tek in za njim tok dalje v dalje. Neka podzemna voda, zbrana v kraškem podpolju, se je zbudila in zahotela potovati, priti na plano, na sonce. Ali pa je le hotela videti, odkod je, iz katerega visokega neba, padla na apnenčasto zemljo, na krš in kamen in se zgubila pod površjem, da bi v njej završelo po luči, po jutru in da bi se zavijugala iz večnega danes v enako večni jutri.

In začel se je tek, tok, točneje iz vira v povirje, v porečje in potem v naročje nove reke in morja. Začetek, kot le eden izmed neštevilnih začetkov gibanja, živega toka, kroženja po zemlji in z zemljo okrog in v slavo sonca božanstva živega.

Mižim in vidim:

Iz pretemne preteklosti, ki ji ne vemo imena, iz nekega preobstajanja zemlje, vode, zraka in ognja, je poteklo poreklo reke. Zdaj iščeš besedo zanjo, hočeš da postane tvoja sobesednica, kakor so isto počeli od nekdaj vsi, ki so živeli ob njej in z njo, a ona, večno živa in neumljiva, teče in govori samo svojo tekočo govorico, ki jo morda razumejo bregovi in vrbje in ribe in ptice in samo kdajpakdaj v srečni skladnosti človek. Tedaj Krka ne teče le pred teboj, ampak tudi skozi in skozi tvoj svetli trenutek samozavedanja dolenjske resničnosti. Teče temnozeleno, tiha, odnaša prst in prod, splavlja zmote in verovanja, upe in razočaranja in ne kot ti, hipnež, venomer biva. Redijo jo majhni pritoki, prehranjujejo jo studenci, da bi se ona sama, večja in močna, lahko vrgla v naročje še večji reki in z njenimi vodami spoznala brezmejnost oceanov. Ali pa, radovednica, samo tako hodi malo na sprehod po svetu, sicer pa je vsa naša, zmeraj samo pri nas na Dolenjskem doma.

Mižim in mislim. A misliti hočem, kot misli reka. Se spomni svojega začetka, tako kot mi zdaj vemo za njeno zeleno vijuganje od izvira do izliva.

Morda ve več, kot vemo mi, ki ne vemo niti, kdo jo je prvi poimenoval z imenom. Vemo, da so bili to naši predhodniki, staroselci, ki so ji še pred nami dali ime, ki ga zanesljivo lahko imenujemo predslovansko. Tako je ni, naše Krke, krstil kakšen Janez Krstnik, ki je krščeval v reki Jordan, a ljudje pred nami in pred Rimljani. Njeno ime je bilo v pozni antiki Corca, tudi Corcac, pa tudi Carcorus, Korcoras, Korkogas in vsa ta imena so doma v slovenski različici Kerka. Nemško ime Gurk (tudi za istoimensko reko Krko na Koroškem) je sprejeto iz slovenščine

Krka, ker imajo severno koroška narečja g za slovenski k, nemški vpliv na našo onomastiko Gorka, Gork (nemško Gurk) se javlja šele od konca osmega stoletja dalje.

Na staro ime in na prapočetek so razsuta zrna sonca, ki ščeme v oči, ali pa je zgolj nepredirna tema, od katere ni videti ničesar. A sedanji izvir in struga reke pričata o lepem delu tam na samem začetku in hvalita mojstra očeta stvarnika in mater stvarnico.

Na začetku so kaplje, ki kapljajo na podzemne kapnike, redijo koreninice bilk in trav in dreves, pa potem privrše na dan pogledat, kakšen je svet. Tu se združujejo in pregibljejo kot čistina, bistrina, svežina navzdol in navzdol in potem vse globlje v urezano strugo med bregovima, mimo trav in travnikov, jelš in vrb, hiš in host. A tu je voda že zadobila upravičeno ime reke, shodila je, odrasla, pa se ji klanjajo drevesa v vetru, trsi trt na osončenih pobočjih, kmet na njivi, a vsi kot ptice, ki je vanjo omočila perot, ponavljajo: teče, teče, teče.

Misliti hočem, kot misli reka.

Teči od izvira pa do izliva
kot ona, ki med bregove ujeta,
nikoli ista, a zmeraj živa,
odteka v večnost in venomer biva.

Mislim, kaj vse ve Krka o tem. O sebi. O nas in o našem življenju na tej zemlji. O življenju, ki je kot ona, bilo, ki je in ki gre v ne-bo.

Nebo se ogleduje kakor zaljubljeni Narcis v mirni temnozeleni vodi Krke. Razumeta se brez besed, dva svetova, spojena od nekdaj za vselej. Tako z neba kakor iz neizmernih višin vidi pogled kakšnega nevidnega boga ali umrle duše prednikov pokrajino, po kateri se najprej ko kačica zvija tenek, zvoneč, begajoč vir, ki se kaj kmalu poredi in kot bogatin zadobi širino in globino ter kot srebrn pas dolensko zemljo in se toči počasi in zamišljen vase med bregovi kot razkošen akvarel med zelenjem. Od šuma, šumota, šumenja, živice, žuborenja se kmalu vdolbe globoka zarezava v zemljo, da se kasneje, v spodnjem toku, sprosti v širino, v prostranost polj in pašnikov, kakor da hoče Krka enkrat v plovno globino in drugič v poplavno širino.

Z neba, z višine je videti modro svetel trak, ki zmeraj širši vijuga čez pokrajino, od blizu vidiš še vse kaj drugega: kako vrbovje in jelševje ustavlja in lovi kot roke moškega mladenko-reko, kako se najstnica igra, skaklja, spreneveda, brzi in dela šum in slapove za seboj, kot bi hotela zvabiti v svoj pajčolan pen zaljubljenca. Potem se med tolmuni in vrtinci zresni, kot da se skrivaj pogovarja z vodnimi vilami ali s povodnim možem, pa tudi opozarja iskalce zakladov, da je tu pa tam nevarna, četudi ne zahrbtna. A spodaj, tam v svojem zadnjem obdobju večnega življenja, preden se vrže v naročje Save, se umiri, upočasni, kot da zrela žena razmišlja o živosti, bistrini in lahкотnosti svojih prejšnjih dekliskih let. Si želi morda vrniti, zmeraj odhajajoča, k svojemu izviru?

Mižim in vidim:

Mirno teče in mirno teče reka. Neumljivo, a zagotovo po nekem načrtu in ne na slepo vali in vali svoje valove iz davnih mrakov v temno ali kdovekakšno prihodnost. S sabo nosi naše usode in smisel našega bivanja.

Umolknem. A vode Krke niso pokorne molku: govorijo, žužnajo, žuborijo, živijo, klokočejo, plivkajo in se pregibljejo, pa brž skozi kraje, kjer raste kamen noč in dan, izginjajo in se udinjajo ravnemu polju in izobilju.

Vendar se Krka s svojo sladko vodo ne sreča s slanostjo morja, četudi zagotovo ve za njegove silne razsežnosti, ko se zaupa zlitju s Savo in gre z njo dalje do

čnomorskih dalj. Kajti v eni sami majhni kaplji vode je vse, prav tako tisto, kar je v velikem oceanu. S kapljo Krke tako kaplja v nas neizmernost, ki pa jo lahko, srečneži, celo zaobsežemo.

Tako jo gledam majhno in neskončno veliko, kapljo in ocean opisuje obenem. In vem, da včasih podivja od jesenskih nalivev, včasih pa, v poletnih nočeh, ko je najnižja (in najlepša) odsevajo zvezde na njeni površini kakor iskre, kot plamen, kot živ kres, zmes barv in zvokov poletne simfonije narave. Pa se zaljubljenec v lepoto nagneš, zajameš v dlani vodo, a ta pljuska, pada in ti moči lica, sili v začudene oči, lovi ustnice in ti slej ko prej želi odžejati usta in grlo. (Včasih je bila Krka pitna do Žužemberka!) A odžēja ti še najbolj srce, še zlasti, ko mirno gledaš – kako reka pomirja! – gori na njenem začetku dno ali pragove ob brzicah, kako se kamen pri kamnu lesketa drug ob drugem kot zobje, ko se prijazna usta nasmehnejo. In potrese se nasmešek kot zlati orešek skoz čas in vate.

A neko veliko oko resnice gleda nate in na pretakanje reke, časov in rodov in vidi v notranjost stvari, v njihove duše. Duša reke se jasni, bistri in že je pred nami kot biser na dlani. In vse je kot v stari prisposobi dvojnosti potov: enega iz teme podzemlja na svetlobo in drugega z neba, z višine sonca do zemlje, v podzemlje, pa od tod spet v strugo, v tok, v gibanje. Tako zvestoba požene iz zemlje in se pravičnost skloni z nebes. Tako je zvestoba reke kakor nenehni čudež: nenehno odteka in se neprestano vrača, vse drugače kakor človek, ki se z danes ne more vrniti na včeraj. Tako je reka prisotna od izvira do izliva, stalno med nami, večno živa, dobra in dobrotljiva, kakršni naj bi bili tudi mi, da bi našli pravičnost nebes.

Mizim in vidim: skozi naš čas teče, od včeraj, od davnaj, od pradavnine. In kakor pozna ščuko, ki je ušla trnku, kukavico v bukovem gozdu, kačje pastirje na svojem bregu, ve enako za veljake in vojake, puntarje in potohodce, gruntarje in gostače, mlinarje in meharje, za zaljubljenca in zasvojenca, za mere, mernike, zamere in vere in še in še za toliko vsega, kar je šlo po njeni vodi v prepadno niča. A ona teče tudi skozi pušče življenja. Po krvotoku in ne po vodotoku zvestobe in ljubezni se njene vode od nekaj družijo z ljudmi, ki žive ob njen in z njo. Z zagledanci, ki so tudi po njenem navdihu ustvarjali lépo, s tistimi, ki hodijo gledat, kako se potapljuje ponirki in bežijo sence v svetleči se dan, z vsemi znanimi in brezimnimi, ki so od nekaj k njej prihajali merit utrip časa in iskat sebe v zavetnem miru in v zgovorni tišini. In še se zdi, da tudi tisti, ki so odšli, še vedno prihajajo k njej, da pljuska vanje v govorljivem, dobrotnem jeziku večnosti. Sliši se kot šum. Šum reke, šum časa.

Krka teče po Dolenjski in skozi življenje svojih ljudi od včeraj, od davnaj, od pradavnine. In četudi ni v naravi nihče pomembnejši ali vrednejši od drugega, ne ptica od drevesa, ne jelša od vode, ne reke od postrvi, ne človek od narave, vsi smo samo različni med seboj, se zdi, da je voda, dolgoživa in neuničljiva, prinašalka modrosti: združuje majhne izvire, studence in potočke, da prehranjujejo večjo reko, ima potrpljenje in vztrajnost, da ji čas ne pride blizu, počasi in vztrajno dolbe in tudi spreminja svojo strugo, redí življenje v sebi in nudi darove ljudem, ne pozna bolezenske nuje po takojšnjem učinku, po hitrem uspehu, je vztrajna, potrpežljiva, modra. Le ob velikih ujmah, ob viharjih, nalivih dežja, vojská in drugega zla, je njen utrip zamolklejši, hitrejši, silovitejši: groza se naseli v reko in ta jo skuša čimprej odplaviti, odpraviti, da se umiri na staro lego in pravično mero. Tako vztrepeta in se umiri njen živi utrip z mrtvim utripom utopljenca. Tako Krka živi naš hudi čas in svoje mrtve.

Vse dosegljivo spodjeda
in nosi s sabo, umiva in spira

zablode časa, zagate dedov,
 zaupanje vnukov, nevero,
 zanos in zasluge in vse umirja
 na pravo mero.

Stojim ob njej. Strmim. Poslušam.

Jezik Krke je mila govorica Dolenjske. Dolenjska pa je dežela, če obrnem dvojno povezanost v skupno lepoto, ki leži ob Krki in ob njenih pritokih. Tako sta Krka in Dolenjska posestrimi: obe govorita isti pojoči jezik, dihata isti zrak, pripovedujeta, tudi takrat, ko govorita o sebi, o isti zgodovini. Obe, druga drugi zvesti, sta pozabili govorico svojih davnih prebivalcev Latobilov, keltskih poljedelcev in trgovcev iz prvega stoletja pred našim štetjem, v njej se je udomila slovenščina, ki sta jo nam vsem udomačili, slovenščina, govorica njenih zvestežev vseh zadnjih petnajst stoletij od prvega srečanja do danes. Krka je tako postala ne le glavna dolenjska, a tudi najbolj slovenska reka.

O njenem slovenstvu pričajo priče: skoraj desetino slovenskega ozemlja zavzema njeno porečje. A še več kot to: njeno duhovno naročje jemlje vase velika ozvezdja duha, ki so zaslužna, da so nam tudi skozi viharje jezne domačije sijale prijazne zvezde in da ni ugasnil, a da se je razplamtel plamen slovenščne cele. Ne le enkrat v zgodovini, a kar v razvojno odločilnih časovnih zaporedjih so se od tod na ves slovenski nebes zavihтела velika slovenska trozvezdja – reformatorski baklonosci Trubar, Dalmatin, Bohorič, pa kasneje ne manj svetla trojka našega obnebja: utemeljitelji nove slovenske književnosti Jurčič, Stritar, Levstik. Obojim je bil jezik Dolenjske, ta opojno šumeča govorica Krke, tudi govor njihove duše. In so spregovorili enkrat za zmeraj, da smo tudi mi, njihovi potomci, lahko obstali na svojem mestu, v svojem izrazu in pri svojem obrazu.

O Krkinem slovenstvu pričajo njene značajske posebnosti: po kraškem svetu teče, a je, goljufiva bahačka, raje ogizdala svoj svet z gozdovi, kot da bi priznala kraško goličavost. In še: kot pristna kraška voda teče skoraj povsod mirno, tiho, krotko, sprva v globokem kanjonu, kasneje v zavidljivo mogočni širini, in zdi se, da je je ena sama pohlevna zadovoljnost in dobročudnost; poleti se, nizka, topla, blesteča se, skoraj ne premika, potem pa od jesenskih nalivov nabrekne, divjá in dirja s svojimi sivorjavimi vodami in je vse prej kot krotka. Tako posnema, se zdi, pohlevnost in vzkipljivost Dolenjcev. Pa tudi: Krka nikoli ne presahne. Tako dolenjski, njen človek vztraja, dela, pije in poje, vabi v svoje zidanice in je ves prijazen družaben, ali pa zamaknjen vase, kot reka na večer, misli o svoji, kdovekakšni prihodnosti.

Slovenski obraz Krke je čist in izrazit: Ne le zaradi odseva visokih zvezd slovenskega duha, ki ga ozarjajo, a tudi zaradi preproste resnice, da pripada Krka vsa, vsa od izvira do izliva, samo slovenskemu jeziku. Drugače rečeno: njeno porečje je vse v slovenskem naročju. Ne tako kot večina naših rek, ki tečejo na tuje, Krka ne zapusti domovine. Ne mudi se ji celo ne v Savo in še manj tja doli na tuje; počasna je (njen povprečni strmec od vasi Krka do Čateža, je majhen, komaj 1,2‰), kakor da uživa med svojimi in na svojem, pa najsi je že marsikod, koder teče, zemlja tako skopa do človeka kot nikjer drugod po Sloveniji, pa četudi dolgo, kar predolgo na njeni levi, se pravi srčni strani ne pritekajo vanjo nobeni potoki; ona pa, razkošnica, dolenjsko gostoljubna in darežljiva, daje vsem iz vsega srca: svojo lepoto in še bolj svojo zvestobo.

Ta zvestoba pa je spet tako značajska kot geografska: Noče biti ne mejna reka kakor kakšne Mura, Drava, Kolpa, Soča, ona združuje in ne ločuje, in je prijazna, kot se spodobi, če je doma v najprijaznejši slovenski deželi. Zato tudi valovi ne le s

svojimi valovi na površini, a tudi s svojimi podzemljskimi tokovi kot valové dolenski griči v podobnem ritmu, v slični melodiji, v enako razpoznavnem zvočnem jeziku. Končno je jezik Dolenjske njen jezik, njena pojoča govornica, radostna, nasitna, klena, sočna. V njej je obilje vsega, kar jezik jedri, žlahtni in ga dela pripravnega za orgle psalmista in za organ duše. V njej žare od neizrabljenih in nezbledelih barv starožitnosti in trdoživosti, diši po zemeljskosti, pa tudi po pristnosti skladnega sožitja zemlje, kamna in neba, tako da je ta jezik najbolj zvest čistosti slovensčine v vseh njenih narečjih. Mehka, zaobljena, okrogla, polna melodije je kakor pripev na jezik hribov, polj, travnikov in host, na igro svetlobe in senc, na plivkanje vod in čustveno valovanje ljudi. Pripev, katerega odmev, daljen in komaj slišen, je zmeraj navzoči šum časa, ki vsem in zmeraj enako prinaša tako boleost kakor milino.

Taka mila in tožna melodija kroži ob Krki venomer kot zrak nad pokrajino. Tako ne slišimo samo večernega koncerta, kot ga upodablja z dolensko pokrajino in v zvoke ujeta Krko njen lirik Božidar Jakac, a neprestani šum akordov od včeraj, od zdavnaj, od pradavnine, a tudi od danes.

Jezik Krke je mila govornica Dolenjske. Kot pesem. Kot glasba. Zdaj zazveni tista s Trške gore, in jo veseljaški Kurent lije preko hribca s kupico vinca, zdaj se resni v pojočo tišino premišljevanja, da bi se spet oglasila na okroglo in na veselo s starim dolenskim rekrom: Bo že kako! In je bilo:

Jakob Gallus, ki se je svetu predstavil kot Jakob Petjaln v Ribenze dama, tisti, ki je bil pokoren čudovitemu izreku *Musica noster amor* – Glasba je naša ljubezen, si je že v svojem času (druga polovica 16. st.) s svojimi skladbami moteti, madrigali, mašami itd. ustvaril sloves, ki so ga kasnejša stoletja potrdila in je ostal zvonec, med nami, njegovimi rojaki še danes. Še pred njim se je na Dunaju proslavil novomeški prošt skladatelj Jurij Slatkonja, ustanovitelj dunajske dvorne kapele, do danes pojočih Dunajskih dečkov. A za tema dvema prvakoma, rodonačelnikoma, so se kot v zvočnem akordu javljali novi in novi oblikovalci in občudovalci zvokov v sebi in v naravi. Od vseh naj najpoprej omenimo tistega, ki so ga Novomeščani klicali Nace, duša dolenskega glasbenega življenja več kot štirideset let, Ignaca Hladnika.

Hladnik je prišel v mesto ob Krki kakor že pred njim prav tako z Gorenjskega Janez Trdina. Bil je učenec slovitega Jakoba Aljaža, organist, učitelj glasbe, zborovodja, organist, eden najboljših orgelskih virtuozov, mož, ki je imel svojo glasbeno šolo, iz katere sta izšla skladatelja Marjan Kozina in Danilo Bučar.

Hladnikove številke so neslovensko mogočne: 42 let je vodil Kapiteljski pevski zbor, zbor Dolenjskega pevskega društva 20 let, Rokodelskega 15 let, na Kmetijski šoli je zboru dirigiral 25 let, na gimnaziji 27 let in 25 let frančiškanskemu pevskega zboru. Pod temi številkami lahko preberemo resnico nekega življenja: ni ga domala bilo večera brez zborovskega petja, a vmes je še pridno orgljal in komponiral in učil. Pojejo v tercetu zdaj s Kozino in Bučarjem, ali se samo ta dva, Hladnikova učenca, vsak po svoje zagledana v Trško goro, veselita glasbe na visokih tonih brezčasne popolnosti? Tu ob Krki, v kateri se zrcalijo hrami in zidanice in trseje z goric, ki sta jih opevala, je slišati tudi njune note. Šle so notri v ljudi, v pokrajino, v Krko kot sestavni del nekega skupnega bivanja za zmeraj.

Glasba muzikov te dežele ob Krki se meša z vetrom, ki se podi čez reko: na drugo stran, da se sprehodi čez polje in zgubi v hosti, s slapovi tam pri Zagradcu in Žužemberku, kjer se prejšnja pojoča tišina pretрга, da zveni v zraku struna stvarstva, ki jo poslušajo kačji pastirji in siva pastirica in vedomec in povodni kos. Potem kje pod novo streho hiše zaškripa stari les, kot da se vračajo predniki v svoja, nekdanja drugačna bivališča. Včasih se oglase stope v nekdanjem mlinu, se zavrtje kolesa,

voda zapljuska s šumom prek lopatic, zapoje žaga na nemi žagi, oglase se zvonovi s podrtih ali požganih zvonikov, iz grajskih ruševin se zasliši samotni zvok čembala. A zvonec v mlinu se ne oglasi več, le navček poje, grot je prazen, melje se v prazno, voda odteka mimo mlinov vse dni v letu (včasih se ni smelo mleti na veliki petek, sicer bi iz kamnov pritekla kri!), zdaj od tega nobenemu ne zavre in ne steče hitreje po žilah.

Stari in novi časi se spogledujejo in pregledujejo. Iz enih se nadaljuje pesem v druge, v enih ostaja nekdanji spev zaključen z molkom. Stari časi govorijo o podih, ki so postali garaže, o kozolcih, kamor ni več kaj spravljati, o krušnih pečeh, ki jih je ugasnil kupivni kruh, o korcih in škafu za vrati, ki odžejata grlo in dušo, o bogkovev kotu. Novi vedo, samozavestno in rezko, za vodovodne pipe, pralne stroje, avtomobile in televizorje. Stari že spet načenjajo zgodbo stare Krke o mlinih, mlinskih kolesih in kamnih, ki se znučajo kasneje, če delajo, o grodah, pajtljih, sitih, škafih, stopah, vejalicah, a novim časom vsega tega ni dosti mar.

Ja, mnogokaj je šlo po Krki. Dobrega in slabega. Minilo je pranje na perilniku v Krki, z njim so prešli pergamentni obrazi mater in žena, zgaranih od porodov, polja in potov in prezgodnjega hudega. Po Krki je šel lan z bližnjih polj, ves modrocvetoč čez dan v junijski vročini, ko sta se zeleno steblo in njegova modra glava kot simfonija v modrozelenem pregibala v soncu in v vetru, šle se terice in predice, odšli platnarji, tkalci, lanarji, odšlo zamolko lepo razkošje starožitnosti.

Krka pa vseeno šumi in poje. Šumi z modrostjo večnega bivanja in z vznemirljivostjo čenčanja svoje nenehne otroškosti. Z muziko, ki je stara in nova, ker se kar naprej obnavlja in so v njej tako zvoki prejšnjega kot sedanjega. Plemeniti zvoki. Tako kot pravi glasbenik, doma v Žužemberku in v Parizu, Dolenjec in svetovljan Vinko Globokar: Vsi zvoki so v načelu plemeniti, kot so si vse zvrsti glasbe enakopravne. O taki odprtosti in vserezumevajočem sprejemanju govori tudi Krka. V svojem jeziku slovenske dvojine in družjenja.

Krka teče po Dolenjski in po žilah Dolenjcev kot utečena slovenska simfonija. V različnih izvedbah jo igra z nami, kot jo je igral pred nami in jo bo za nami, nevidni vseobvladujoči dirigent. A od nekdanj je ta skladba, četudi v vseh časih različna, ustvarjena v treh stavkih. Prvi stavek ali Allegro vivo veselo začenja zgodbo pri Gradiču ali pri vasi Krka. To je tam, kjer dva močna izvirka prihajata na dan ne daleč drug od drugega, vsak iz svoje podzemne votline. Tam, pravi Valvasor, se skale umikajo strašno globoki jami (Krška jama). »Sam sem šel vanjo skoro miljo globoko. Ponekod so notri izredno velike luknje in v nekaterih se vidi les, oglje in pepel. Iz tega se da sklepati, da je nekoč v nevarnih in negotovih časih bila jama obljudena. To potrjuje, kar pripovedujejo domačini, da so se namreč nekdanj, ko so Turki vdirali v deželo, ljudje zatekali vanjo in skrivali.«

V uvodnih taktih prvega stavka pa se Krka spominja gradu nad svojim izvirom, o katerem pričajo listine že z začetka našega tisočletja, spominja se potem še drugega na istem mestu, a o njem prav tako ni več sledu, o sledi pa spregovori akord o dveh bližnjih gradovih, ki sta ostala pod imeni, ki jima jih je dal Jurčič v svojih romanih: grad Rojinje in slavne (v literaturi) Slemenice. Potem glasba in reka stečeta, se enkrat skrivata v kanjon, da bi potem spet brzeli veselo in svetlo čez pragove in brzice lehnjakov pri Zagradcu, Žužemberku, Dvoru in Podgozdu.

Tod, po teh krajih Suhe krajine, teče Krka prek lepih lehnjakovih pragov, čez travertinske pregrade. Tam namreč, kjer teče reka plitko in hitro, se apnenec v vodi nabira na podvodnem rastlinju; ko rastlinje odmre, ostane votel kamen, lehnjak,

lahkovec, travertin, in tu so že naravni jezovi, pragovi, slapovi. Simfonija pen, lesket sonca na vodi, odblesk spominov:

»Hodili smo se kopat v Krko. Imeli smo dobre angele varuhe. Krka je povsod zelo zavratna voda. Nima sicer vrtincev, to so marnje, toda takoj ob bregu je često globoka, breg je strm, pogosto, če ni vrbovega grmovja, izpodjeden. In kjer je Krka plitva, prehaja plitvina, navadno vodni lahki kamen, neposredno v znatno globino, 'krnice' pravijo tem tolmunom. V Žužemberku in nekaj kilometrov nad njim in pod njim ima Krka vrsto naravnih slapov. Niso visoki, najvišji je pri Dvoru, pa ne vem, če meri več kot šest-sedem metrov. Žužemberški je vse večji; največji je v samem trgu pod gradom, drugi kilometer nad njim in oba delita vodo na dva pramena, vsak teče ob enem bregu, vsak goni mlin, žago ali oboje.« (K. Clarici: Knjiga moje mladosti.)

Mlinov kajpak ni več, tudi ne papirniškega mlina, ne žag. O nekdanjih fužinah priča kraj Fužina pri Zagradcu, kjer so bile fužine v 16. stoletju, pri Dvoru so Turjaški zgradili ob koncu osemnajstega stoletja železolivarno, ki je slovela po vsej Avstro-ogrski in bila največja na tej (sončni) strani Alp. Skladišča je imela v Trstu in v Benetkah, delala je imenitne železne ograje, nagrobne križe pa tudi topove in možnarje in vse drugo, kar je šlo v novce. Glede tehnologije je bila med najnaprednejšimi v Evropi in je dajala zaslužek – v času svojega razcveta – tudi do 2500 ljudem. Ko so železnico zaradi strahu pred pohujšanjem odvrnili z doline Krke, ko je ta obšla železolivarno, je le-ta začela hirati in po sto letih dela shirala do kraja. Zdaj stoji na mestu nekdanje Auerspergerjeve železarne ob Krki delno ohranjen plavž, spomenik nekdanje slave in dobrega zaslužka. Začelo se je izseljevanje v Ameriko, v Suho krajino je prišlo mnogo suhih let in ne manj revščine.

Tu se pesem Krke zresni, a potem spet kakor v vsem svojem prvem teku, v prvem stavku, pripoveduje, kako je bila nekdanj vse do Žužemberka pitna in še vse po vojni čista kakor studenčnica. Ko še ni bilo vodovoda, so prihajali ljudje z vozmi po vodo in pod ajdovsko planoto se je dalo zapeljati v strugo in napolniti sode. Zlobneži pravijo, da so celo raje pili vodo iz Krke kakor Žužemberško vino, ki da je bilo »kislo, da pes zacvili, če mu ga vliješ na rep«.

Drugi stavek ali adagio: poznavalci pravijo, da je ta stavek najlepši del simfonije Krke. In res: Krka teče samozavestno, modro, svestna sama sebe in svoje lepote v udobnem prijaznem teku godal in zveneče vriskajočih piščali. Teče proti vzhodu, kakor v sončni objem, in se zamišljena, kakor da je zgrešila smer, pri Soteski obrne ter izpoje svojo pravo dolensko čud: po ovinku se spusti v novomeško kotlino, se napolni s pritoki Sušico in Temenico ali Prečno, s Težko vodo, in že z okljukom, kot bi hotela podaljšati prijazno ljubljenje dolenske metropole, obliva Novo mesto (kot ljubica zvesta).

Ko se Krka pri Soteski razširi v Topliško dolino, se spomni s temno melodijo violončela na požgani grad, ki so ga imenovali slovenski Versailles, dvorec, ki je bil ena največjih bogastev in lepot Dolenske. Postal je, zažgan med vojno, črna ruševina, vse drugačna od tiste črne lepote, ki jo hvali Valvasor, ko piše o soteškem borštu, bukvah, jelkah in smrekah, pa o črnem marmorju tam okrog Soteske, ki »prednjači po lepoti in ličnosti, in bi se temu kranjskemu marmorju dalo reči črna lepota, kar je najlepši, kar ga je kdaj videlo oko«.

In ko oko preskoči na slike Goldensteina tistega »Prešernovega«, ki jih je pustil tu in v bližnji Vavti vasi, smo že v deželi trtja sredi sončnih pobočij Straške gore, pa jih, srečneži, lahko gledamo v naravi pred seboj in v gladini reke, ter poslušamo napev stare »od hribca do vinca« ter hudomušno resen odmev: Življenje je pitje in smrt je pitje in pitje vse naše bitje. Potem reka s prijazno napitnico

pozdravi svojega trubadurja Jožeta Dularja, ki ji poje vse svoje življenje, tako da je Krka potekla ne samo skozenj, a v vsak njegov stavek in verz, kot je nekdanj, mnogo, mnogo desetletij, tekla na kolesa njihovega znamenitega mlina.

Samo suša in velike vode so некоč ustavljale mlin, mlin, ki je mlel očetu in dedu in kdove koliko dedom pred njim. Zdaj ga je ustavil novi čas. Zdaj se med temi kamni drobi molk. Zdaj se v pajčevini gnete temà.

Ljubeče poje Krka, ko se bliža Novemu mestu.

Krka zagotovo ljubi svoje mesto, tisto Rudolfovo iz leta 1365, ki se imenuje Novo za razliko od starejše Kostanjevice, tisto, ki nikoli ni videlo Turka za svojim obzidjem, a ki ga Krka gleda kakor mlada nevesta in ga ljubo objema, ko mora proč v tuje kraje. Kakor bi hotela oblivati kar naprej vseh sedem novomeških gričev, obliva s svojim okljukom mesto in ga ločuje med staro in novo, med gosposčino davnega slovesa in novo hlastavostjo po slavi in imetju. A ločuje ga slikovito, kakor s posebnim poudarkom na lahkotni »davninski pokrajini« in njenim mestom. Na južni strani mesta na levem bregu Krke pod dominantnim Kapitljem je slikoviti, večni slikarski motiv, znameniti novomeški Breg. Hiše se stiskajo k nekdanjemu mestnemu obzidju, mežikajo v sonce in z rožami na značilnih lesenih gankih skušajo reči hvala Jakcu in drugim svojim slikarjem ter mnogim občudovalcem, znanim in brezznim.

A v to čisto preprosto vsakodnevno umetnost bivanja lepote na Bregu se veličastno, kakor prinesena gosposka slava oglasi mojstrovina – kapiteljski Miklavž beneškega mojstra Tintoretta, da bi se, spet v svojem, znašli na skladno ubranem Mestnem trgu (koder ponoči nezamudna hiti luna sanjava) in pri dveh prav zaslužnih prišlekkih: trdnemu samotnemu vrabčku Janezu Trdini in pri dragotini Dragotinu Ketteju, ki je za vse večne čase proslavil mesto in Krko in Angelo Smoletovo.

Z ljubeznijo, v kateri sta tako nebo kot pekel, novo rojstvo, a tudi nenadna smrt, se končuje drugi stavek Krkine simfonije adagio. V svetlih tonih sožitja človeka z naravo, ko se zgoste sence na Krki, ko se zadnjič v soncu zablesti zvonik Kapitlja in se meglice razvlečejo tja doli proti Gorjancem, v skladju, ko zadobi svet podoba znanih pastelov Božidarja Jakca in je na njih Krka ena sama sinjina, sinjina in idilična milina. In samo kot skriti podtok, kot globinsko pretakanje podtalnih tokov in zvokov se oglasi kakor prhut jeklene ptice, lovečega vrbovja zla temni zvok nemega krika slikarja Vladimirja Lamuta z njegove zadnje poti k vrtincem molčanja v za zmeraj njegovo Krko.

Tretji stavek *largo*, *maestoso*: tempo se upočasni, kakor da se reka, še ne utrujena, noče posloviti od svojih dolenjskih krajev, pa se ogleduje, uživa v širini in veličastnosti, četudi kdaj kakor ponevedoma prestopi bregove in poplavlja. Tako se tudi glasba tokrat razrašča v široko spevnost in svečano zadovoljnost reke, da je opravila veliko delo. Namreč, tod, kjer zdaj teče, po tej panonski kotlini, kjer je bil некоč stari zaliv Panonskega morja, je nanosila prod in svet s svojimi naplavinami spremenila v plodno krško polje.

V tem svojem spodnjem toku je Krka izoblikovala tri velike rečne pentlje in tu so se ljudje utrdili že v antiki. V srednjem veku so na tem delu ustanovili troje pomembnih naselbin: spanheimsko mesto Kostanjevico, habsburško Novo mesto in izginuli freisinški Gutenwerth na Otoku pri Dobrovi. (Ime je skovano iz slovenskih besed Dobrova in Otok.) V začetku trinajstega stoletja je imel trg Gutenwerth svojo kovnico denarja, deželno sodišče, za kasneje je izpričana mitnica, škof s svojo pivnico in ne le trg, vsa okolica, je cvetela v blaginji. Naslednje stoletje so trg pustošili Ogrji in kuga, v pepel in ruševine pa so ga na koncu spremenili Turki. Izročilo pravi, da se je nekaj ljudi rešilo. Na ladjo so baje naložili zvonove in

dragocenosti in pobegnili po Krki. Ladja pa se je na prvem ovinku potopila, kjer jo v vodi še zdaj straži hudič (I. Pirkovič).

Krka pa se je do danes, kakor se je proda in ne več vod Panonskega morja, navadila tudi na tega svojega hudiča. In ne le nanj, tudi na porušene gradove, pa tiste, ki so ostali kot Otok in Struga v življenju in v književnosti (Tavčar, Miheličeva).

Ni ji veliko mar za stvari, kraje, ljudi, ki so odšli iz zgodovine; morda se kdaj vznemiri ob posegih sodobnikov v njeno naravo in v naravo njenega porečja. Pa tudi tedaj ve, da čas prinese svoje, in na vse gleda prizanesljivo kot prava vseprisotnica in vserezumnica od nekdaj. Ve, kako se hitro razruši grad ali cerkev ali samostan, pa tudi ravnotežje v naravi in v človeku, in kako počasi, mukoma se obnavlja vse spet v skladje, v pravo lego, kako težko spet oživi na primer edini otoški grad na Slovenskem ali njegov starejši resnobni brat Stari grad ali evropsko pomembni spomenik gotike, cerkev in cistercijanski samostan pri Kostanjevici na Krki. Vseeno pa je ponosna na to svoje najmanjše in najstarejše dolensko mesto, še bolj pa na utrip, ki utripa z njo, uglašeno tako s starožitnostjo kot s sodobnostjo. Táka se ji zdi kulturna Kostanjevica. Táko se ji zdi življenje v krakovskem gozdu, največjem slovenskem poplavnem gozdu, njenem, s hrasti in gabri, s črno štokrljo, samotno in odljudno, tak se ji zdi ne manj odljuden in samotnen kartuzijanski samostan v Pleterjah, ki pa je odigral imenitno vlogo prosvetiteljske univerze na Dolenjskem. Zagotovo pa sta ji všečna tudi kas šentjernejskih konj ali najboljši cviček teh krajev z Vinjega vrha, Gadove peči ali s Pleterskega hriba.

Kot med dvema bregovima je Krka izbrala pot na meji med dvema področjema, predalpskim in dinarsko kraškim, da bi se iztekla v panonski svet kraške ravnine. Mnogo različnih zvokov zato združuje v svoji pesmi, a veže jih v harmonijo, ki zveni kakor ubrana simfonija. Tod, od Kostanjevice dalje, že teče k svojemu finalu. Široki, polni toni samozadostnega vedenja o dobro opravljeni vlogi na vsej dolgi poti po svoji Dolenjski. In izveni v Savi, v novi vodi, da bi se isti hip vrnila h Gradičku k svojima izvirova, k Podjami in Poltarici.

Uro hoda, pravijo imaš, da se sprehodiš po Krkinem zgornjem toku, v uri si z avtomobilom od izvira do finala pri Čatežu. Če pa pomisliš, da se večnost pretaka po Krki, je kajpak ne obhodiš nikoli, kaj šele v enem samem življenju. Lahko pa ji prisluhneš in ujameš del melodije kateregakoliže stavka njene večne simfonije.

Krka teče po Dolenjski od včeraj, od davnaj, od pradavnine. In bo tekla jutri in v novem tisočletju in v novi zgodovini. Tekla bo brez nas, a zmeraj s svojimi ljudmi in nemara tudi z zelenim spominom na nas, ki smo jo klicali za svojo reko, za svojo zeleno lepoticco Dolenjske. Svet ob njej, kjer imajo vsi letni časi svoj čar, ki ga jim ne morejo odvzeti ne naravne ujme ne človeške travme in ne blodnje zgodovinskih nesreč, ostaja zaznamovan z njenimi živimi znaki: s polnim življenjem voda, s popolnostjo v vsaki kaplji, z obema tokoma bivanja, temnim in svetlim – z množico rib in hitrim množenjem njihovih črnobelih piratov kormoranov, a tudi z našo zagledanostjo v njene vode in z našim uničevanjem njene nekdanje studenčnice.

A zmeraj je, ko gledaš v njeno pretakanje, to večno prihajanje in odhajanje, da ni ničesar hudega nikoli bilo in ga tudi ne bo, da le zeleneča pomladna brst vzklika življenju, da se le vrbovje sklanja nad gladino vode, od koder se spet in spet ptica spreletava v gnezdo, kjer domuje večnost. In Krka teče.

Gledam in ponavljam:

Teči torej. Preprosto kot reka. Od izvira pa do izliva. In ne pozabiti, kako so lepa naročja vrb, kamor skriva pesmi veter, kako so lepa obzorja daljna, nedosegljiva...

Tako od nekdaj ostaja Krka kakor prispodoba-reka v pesmi, ki je zmeraj odkritje sveta. Tako ji, zeleni od mnogih rastlin, od zelenih bregov in našega zelenečega upanja lahko s sposojenim verzom velikega pesnika rečemo: Zeleno, ki te ljubim, zeleno . . . Krka, posestrima našega življenja.